

KS. WŁADYSŁAW NOWAK
Olsztyn, UWM

ODNOWA KULTU EUCHARYSTYCZNEGO W KOŚCIELE A SANKTUARIA EUCHARYSTYCZNE NA WARMII PRZED SOBOREM TRYDENCCKIM

Odnowa kultu Eucharystii w XI i XII w. przyczyniła się do wprowadzenia święta Bożego Ciała. Ten fakt wpłynął na pobożność ludową tak dalece, że w Europie, w Polsce i na Warmii powstało wiele kościołów ku czci Najświętszego Sakramentu.

Rozwijająca się pobożność eucharystyczna w XI i XII w. inspirowała inicjatywy odnowy form kultu *Corpus Domini*. W związku z tym od początku XIII w. mnożą się świadectwa dokumentujące pobożne praktyki związane z przechowywaniem na ołtarzu Ciała Pańskiego¹. Uwieńczeniem, a jednocześnie potwierdzeniem adoracyjnych tendencji w kulcie eucharystycznym stało się ustanowienie święta Bożego Ciała². Święto Bożego Ciała jest owocem nowej formy pobożności eucharystycznej, powstałej jako reakcja na spory teologiczne, dotyczące momentu obecności Chrystusa w czasie konsekracji oraz herezję Berengariusza († 1088) w sprawie rzeczywistej obecności sakramentalnej. Można powiedzieć, że święto owe wyrosło ze średniowiecznej pobożności eucharystycznej.

1. Geneza święta Bożego Ciała i jego wpływ na odnowę kultu Eucharystii

Święto Bożego Ciała swoją genezę ma w rozwijających się formach eucharystycznej pobożności ludowej w początkach drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa. Zostało ustanowione na skutek widzeń św. Julianny z Cornillon. Pod ich wpływem bp Robert wprowadził w 1246 r. taką uroczystość do kalendarza liturgicznego dla diecezji Liège. W 1252 r. została ona rozszerzona na Germanię. Upowszechnienie święta na cały Kościół łaciński przez papieża Urbana IV bullą *Transiturus* w 1264 r. było ukoronowaniem ruchu żarliwego nabożeństwa do Najświętszego Sakramentu. Uzasadniając przyczyny wprowadzenia tego święta, papież wskazał na: zadośćuczycy-

¹ P. BROVE, *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter*, München 1933, s. 36; W. NOWAK, *Kult Eucharystii w diecezji warmińskiej 1243–1939*, Olsztyn 2002, s. 33–75.

² Z. ZALEWSKI, *Boże Ciało*, EK 2, Lublin 1976, k. 861–862; A. DURAK, *Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa*, Kraków 1999, s. 38–42; M. RUBIN, *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge 1991, s. 164–176.

nienie za znieważanie Chrystusa w Najświętszym Sakramencie, błędy w zakresie rozumienia tajemnicy Eucharystii oraz uczczenie pamiątki ustanowienia Najświętszego Sakramentu, która w Wielki Czwartek nie może być uroczystość obchodzona ze względu na powagę Wielkiego Tygodnia. Jednakże ze względu na śmierć Urbana IV, bulla ta nie została ogłoszona, a tym samym uroczystość nie została ustanowiona. Uczynił to dopiero papież Jan XXII, który umieścił powyższą bullę w tzw. *Klementynach* (1317). Bulla papieska wyznaczała czwartek po niedzieli Trójcy Świętej jako termin nowego święta. Ten termin nawiązywał także do Wielkiego Czwartku jako dnia ustanowienia Najświętszego Sakramentu. Wspomniany papież ustanowił również oktawę tego święta. Święto Bożego Ciała wyrosło z adoracyjnego kierunku pobożności eucharystycznej rozwijającej się na Zachodzie od przełomu XI i XII w.³ Bezpośrednim impulsem decyzji papieskiej miał stać się cud, jaki zdarzył w Bolsenii, kiedy to kapłan celebrujący Mszę św. miał wątpliwości co do rzeczywistej obecności Chrystusa w Eucharystii. Po przeistoczeniu zauważył, jak konsekrowana Hostia przemieniła się w ciało ociekające krwią, która poplamiała korporał. Urban IV nakazał korporał złożyć w katedrze w Orvieto, gdzie znajduje się do dziś⁴. Jednak ani objawienia św. Julianny, ani wspomniany cud, czy też inne cuda eucharystyczne tej epoki nie były wystarczającym powodem ustanowienia święta⁵. Stanowiły tylko kerygmaticzny rezonans między eucharystyczną pobożnością ludową a sporami dogmatycznymi prowadzonymi przez teologów i wiarą Kościoła. To jego prawdy wiary są celebrowane w liturgii. Stąd też Kościół ustanawia święta, w których liturgia jest celebracją tych prawd wiary.

Początkowo święto przyjęło się tylko w niektórych zakonach, takich jak: benedyktyni, dominikanie, karmelici i kameduli. Wprowadzono je także w wielu diecezjach: Moguncja, Pasawa, Augsburg, Würzburg, Spira, Münster, Osnabrück, Hildensheim, Verden, Minden. Procesje eucharystyczne w dniu Bożego Ciała dołączono później niż samo święto — w II poł. XIII w. Od Urbana VI należy ono do głównych świąt roku liturgicznego (1389 r.)⁶.

Diecezja krakowska jest jedną z pierwszych diecezji Kościoła katolickiego, w której zostało wprowadzone święto Bożego Ciała, co potwierdzają statuty synodalne bpa Nankera z 1320 r.⁷ Biskup wskazuje na motywacje uzasadniające wprowadzenie święta. Pierwszym tytułem wprowadzenia święta jest troska, aby ożywić cześć Chrystusa obecnego w Eucharystii, kolejnym to podniesienie poziomu życia

³ J. PIKULIK, *Officium o Bożym Ciele w świetle historyczno-krytycznym*, CT 44 (1974), z. 3, s. 27–40.

⁴ BROWE, *dz. cyt.*, s. 75–76.

⁵ NOWAK, *dz. cyt.*, s. 34–35.

⁶ DURAK, *dz. cyt.*, s. 42.

⁷ T. GROMNICKI, *Synody Prowincjonalne, oraz czynności niektórych Funkcjonariuszów Apostolskich w Polsce do r. 1357*, Kraków 1885, s. 243–253; J. FIJAŁEK, *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera*, Kraków 1915, s. 22.

religijnego wiernych przez zbliżenie ich do Eucharystii⁸. Pod wpływem odnowy kultu Eucharystii na Kazimierzu krakowskim wybudowano w 1347 r. kościół pod wezwaniem Bożego Ciała. Drugą diecezją na ziemiach polskich, w której obchodzono święto, jest diecezja wrocławska gdzie bp Nanker w latach 1326–1341 sprawował rządy⁹.

W państwie krzyżackim dopiero w połowie XIV w. Wielki Mistrz Zakonu Krzyżackiego Winrich von Kniprode nakazał świętować ten dzień w diecezjach pruskich tj. warmińskiej, chełmińskiej, pomezkańskiej i sambijskiej¹⁰. Obchód święta Bożego Ciała w diecezji warmińskiej już w XIV w. potwierdza dokument wystawiony w Reszlu w 1326 r., a w pomezkańskiej — dokument sporządzony przez urzędników krzyżackich z zamku elbląskiego z datą 1344 r. *die dominica infra octaua Corporis Christi*. Także inny dokument, wystawiony w Ornecie, potwierdza obchód Bożego Ciała wraz z oktawą¹¹. W tym okresie czasu także dokumenty opublikowane przez biskupa warmińskiego Jana II Stryprocka świadczą o celebracji tego święta na Warmii¹². Oprócz sfragistyki obchód święta Bożego Ciała w diecezji warmińskiej potwierdza fragment pergaminowego brewiarza kanonika Rugetella z 1376 r., który jest najstarszym brewiarzem używanym na Warmii¹³. Na święto Bożego Ciała brewiarz ów zamieszcza hymn *Pange lingua gloriosi corporis (...)*¹⁴.

W diecezji warmińskiej, erygowanej w dobie sporów eucharystycznych i rozwijającego się kultu Eucharystii (1243 r.), święto Bożego Ciała miało sprzyjający grunt do jego przyjęcia i upowszechnienia. Służyło temu wiele istniejących tu form kultu Najświętszego Sakramentu. Szczególnie na uwagę zasługuje Głotowo, gdzie istniał już od dawna kult Bożego Ciała, bo znany nawet na początku XIV w., co potwierdzają dokumenty z 1347 r.¹⁵ W diecezji warmińskiej w XIV w. powoływane są do życia bractwa ku czci Bożego Ciała, beneficja dla odprawienia Mszy św., fundacje na cześć Najświętszego Sakramentu¹⁶. Najwcześniejsze bractwo Bożego Ciała na terenie Warmii, powstałe w 1379 r. w Ornecie, było erygowane *ob reverenciam*

⁸ FIAŁEK, dz. cyt., s. 22; ZALEWSKI, *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania rytuału piotrkowskiego (1631)*, w: M. RECHOWICZ, W. SCHENK (red.), *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. I, Lublin 1973, s. 111; DURAK, dz. cyt., s. 43.

⁹ ZALEWSKI, *Święto Bożego Ciała w Polsce*, s. 113–118.

¹⁰ E. HENNIG, *Die Statuten des Deutschen Ordens*, Königsberg 1806, 1. c., s. 138; K. KRÜGER, *Dier kirchliche Ritus in Preussen*, ZGAE 3 (1864–1866), s. 701.

¹¹ CDW 2 (1864), nr 36, 161, 253, 268.

¹² *Tamże*, nr 267–268.

¹³ AAWO, Fragment pergaminowego brewiarza kanonika Rugetella; F. HIPLER, *Geschichte des alterländischen Breviariums*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” (dalej: PDE) (1876), s. 113; zob. też ZGAE 3, s. 708; t. V, s. 279.

¹⁴ *Verzeichniss der (65) Hymnen des Rugettel'schen Breviers*, PDE (1876), s. 116.

¹⁵ CDW 2, nr 101–105; WALLFAHRT, *Kirche und Kreuzwege in Głotau*, PDE (1882), s. 49.

¹⁶ G. MATERN, *Kultus und Liturgie des allerhl. Altarsakraments im Ermland*, PDE (1902), s. 85–87; TENZE, *Die kirchlichen Bruderschaften in der Diözese Ermland*, Barunberg 1920, s. 127.

*corporis domini nostri Jesu Christi (...) pro salute animarum*¹⁷, w Elblągu — w 1376 r., w Królewcu — w 1388 r., w Braniewie — w 1393 r.

Bł. Dorota z Mątew († 1394), rekluza w katedrze w Kwidzynie, w *Liber de festis* mówi o przeżyciach mistycznych, jakich doznała w święto *Corporis Christi* 5 VI 1393 r. i 18 VI 1394 r., ale w swej wizji widziała też, jak wielu chrześcijan obchodzących to święto obchodzi je jako ludzie nietrzeźwi, nad czym ubolewała¹⁸.

Mistrz Zakonu Krzyżackiego Konrad von Jungingen w 1400 r. wydał rozporządzenie, aby Boże Ciało w kościołach zakonu było obchodzone jako święto¹⁹.

W statutach synodalnych biskupa warmińskiego Henryka III Sorbona (1373–1401), opublikowanych w 1395 r., wśród rozporządzeń liturgicznych znajduje się wzmianka o antyfonie *de corpore Christi*, którą należało dodawać w godzinach oficjów brewiarzowych odmawianych w porze nocnej okresu po święcie Trójcy Świętej²⁰. Ta informacja wskazywałaby na już istniejącą tradycję obchodu święta Bożego Ciała w diecezji warmińskiej.

Zwyczaj odprawiania Mszy św. w Boże Ciało i podczas jego oktawy, wobec ekspozycji Najświętszego Sakramentu, przyjął się w Polsce od XV w. Na mocy prawa święto Bożego Ciała w diecezjach polskich weszło do kalendarzy lokalnych po 1420 r. Wtedy to na synodzie prowincji gnieźnieńskiej to święto, jako *festum fori*, zostało zamieszczone w katalogu świąt nakazanych²¹. W diecezji pomezańskiej święto Bożego Ciała jest wymieniane w katalogu obowiązujących świąt przyjętym na synodzie 1411 r. z uwagą (jak to wspominała bł. Dorota z Mątew), aby je nie obchodzić *in commessacionibus, coreis et lasciviis, sed in devotione celebretur*²². W diecezji sambijskiej synod z 1427 r. wymienia święto Bożego Ciała jako *festum celebrior* obchodzone z oktawą²³.

¹⁷ CDW 3, nr 83.

¹⁸ *Liber de Festis Magistri Johannis Marienweder Offenbarungen der Dorothea von Montau, heraus. Von Anneliese Triller, geb. Birch-Hirschfeld unter Mitwirkung von Ernst Borchert nach Vorarbeiten von Hans Westphal*, Köln – Weimar – Wien 1992, s. 131–133: *Capitulum 78: De duobus festis Corporis Christi ultimis bona dumtaxat aliqua hic sunt scripta*.

¹⁹ C.P. WOELKY, J. SAAGE (opr.), *Scriptores Rerum Warmiensium*, t. III, Braunsberg 1889 (dalej: *Scrip. Rer. Warm.*), s. 240.

²⁰ *Statuty synodalne Warmińskie, Sambijskie, Pomezańskie, Chełmińskie oraz Prowincjalne Ryskie. Z Braniewskiego wydania księdza Franciszka Hiplera 899 roku oraz przedruków 1922 i 1932 roku przełożył biskup Julian Wojtkowski*, Olsztyn 2010, s. 10; F. HIPLER (wyd.), *Constitutiones synodales Warmienses, Sambianses, Pomesanienses, Culmenses nec non provinciales Rigenses*, Braunsbergae 1899 (dalej: *CSW*), k. 8.

²¹ ZALEWSKI, *Święto Bożego Ciała*, s. 118.

²² *Statuty synodalne Warmińskie*, s. 255; *CSW*, k. 280. Jest to odpowiedź synodu na mowę biskupa chełmińskiego Jana Rymana, który stwierdzał brak poszanowania świąt kościelnych, które stawały się dniem „tańców, szulerstw, zabójstw”; zob. M. JÓZEFczyk, *Średniowiecze Elbląga*, Elbląg 1996, s. 157; J. WIŚNIEWSKI, *Średniowieczne synody pomezańskie. Dekanat sztumski w Pomezaniu w okresie rządów biskupów chełmińskich (1601–1821)*, Elbląg 1998, s. 48.

²³ NOWAK, *dz. cyt.*, s. 36.

Od XV w. liturgia święta zostaje wzbogacona w diecezjach niemieckich i polskich, bowiem wprowadzono uroczyste błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem w czasie Mszy św. Bożego Ciała podczas śpiewu odpowiednich wersetyów sekwencji *Lauda Sion*²⁴. W diecezji warmińskiej wspomina o niej mszał bpa Ł. Watzenrode z 1497 r.²⁵

Święto Bożego Ciała z procesją i tylko z jedną stacją zna brewiarz z przełomu XIV i XV w. biskupa warmińskiego Jana Abeziera²⁶, nieco rozbudowaną wspomina brewiarz bpa Ł. Watzenrode z 1496 r.²⁷ Agenda *communis* z 1520 r. używana w diecezji warmińskiej zawiera już rozbudowaną procesję z święta Bożego Ciała z czytaniem czterech początków Ewangelii²⁸. Porządek świąt synodu²⁹ kardynała Hozjusza z 1565 r. należy łączyć z katalogiem świąt wymienionych przez Agendę ceremonialną z 1578 r. z tzw. *fešta tota duplicia totius anni*, wśród których wymienione jest święto Bożego Ciała³⁰.

Hozjusz wyjaśniał, że wprowadzenie święta Bożego Ciała miało się przyczynić do umocnienia wiary i jej wywyższenia. Kardynał warmiński nakazuje publicznie, z radością przez place i ulice miast, z największą czcią nieść Najświętszy Sakrament w procesji, oddając mu cześć i wyznając wiarę w obecność w nim Chrystusa. W nauce biskupa warmińskiego o liturgii tego święta widać wpływ postulatów Soboru Trydenckiego. Sobór bowiem podkreślał doniosłość tego święta i nakazał go obchodzić dla uczenia Eucharystii³¹. Obchód święta Bożego Ciała stał się w okresie kontrreformacji wyznaniem wiary katolickiej i jednym ze sposobów oddziaływania na protestantów sąsiednich Prus Książęcych. Agenda warmińska z 1578 r. nakazuje w wigilię święta Bożego Ciała konsekrować Hostię do wystawienia w monstrancji na nieszpory i następny dzień, a także na całą oktawę na czas służby Bożej, aby przez lud była adorowana. Poleca także uroczyscie wobec wystawionego Najświętszego Sakramentu na ołtarzu, odpowiednio do tego przygotowanym i przyozdobionym, odprawiać z licznym udziałem wiernych godziny kanoniczne³². Według założeń agendy zarówno sam obchód Bożego Ciała, jak i procesja miały charakter

²⁴ BROWE, dz. cyt., s. 150–152. Na Warmii to błogosławieństwo potwierdza, *Agenda Caeremonialia, ad sum Diocesis Varmiensis accomodata*, Coloniae 1578 (dalej: Ag Varm 1578), s. 123–125; *Missale Varmiense, Diligenter recognitum et correctum, Opera sumptibus Reverendis. Domini Martini Cromeri Varmiensi Episcopi editum Cracoviae 1587*, s. 365.

²⁵ *Missale secundum dioecesim Warmiensem*, Argentine 1497, k. CXIX v.: *Festum Corporis Christi*; zob. też *Die Sequenzen im altermländischen Missale*, PDE 1895, s. 70.

²⁶ A. KOLBERG, *Die älteste Agende in der Diöcese Ermland*, PDE (1902), s. 139, przyp. 1.

²⁷ *Breuiarium Varmiense*, Nürnberg 1497, 1499, k. qiii–qiiii.

²⁸ A. KOLBERG, *Die älteste Agende in der Diöcese Ermland*, PDE (1902), s. 139: *Initia quatuor, euangeliorum In festo corporis christi in processione cantandorum*.

²⁹ CSW, k. 50–52; zob. *Die Festordnung des Kardinal Hosius von 1565*, PDE (1874), s. 86.

³⁰ Ag Varm 1578, s. 158.

³¹ W. NOWAK, *Rok liturgiczny w nauce Stanisława kardynała Hozjusza*, SW 16 (1979), s. 188–189.

³² Ag Varm 1578, s. 122.

apologetyczny, a także wymiar eklezjologiczny i chrystologiczny. To uroczystość, która z jednej strony była wyznaniem wiary w obecność Chrystusa w Eucharystii, a z drugiej ukazywała Eucharystię, która buduje Kościół, jest Ucztą i Ofiarą, i należy się jej kult przez adorację³³.

Rytuály późniejsze odnośnie do procesji w sam dzień uroczystości odwołują się do zwyczaju, wedle którego tam, gdzie jest wiele kościołów, prowadzić jedną procesję. Procesję można było prowadzić przed Mszą św. główną albo po jej odprawieniu; z wielką okazałością, z licznym udziałem wiernych, a dla zawstydzenia heretyków, ma przechodzić przez ulice miast i obszary wiosek. Był to akcent nauczania Soboru Trydenckiego o doniosłości tejsz procesji w kontekście polemicznym. Ojcom soboru chodziło, by odrzucający realną obecność Chrystusa w Najświętszym Sakramencie, widząc okazałość kultu Eucharystii, odwrócili się od swoich błędów. Święto Bożego Ciała zainspirowało w Kościele nowe formy pobożności eucharystycznej, m.in. poprzez sanktuaria eucharystyczne.

2. Sanktuaria eucharystyczne na Warmii

W średniowieczu, w kontekście sporów teologicznych na temat Eucharystii i rozwijającego się kultu Najświętszego Sakramentu, powstawały sanktuaria eucharystyczne w Europie (Trani [Włochy] 1000, Igora [Hiszpania] 1125, Braine [Francja] 1153, Ferrara [Włochy] 1171, Augsburg 1194, Bolsena [Włochy] 1263, Santaren [Portugalia] 1266). W Polsce również powstawało wiele kościołów ku czci Bożego Ciała (m.in. Kraków, Poznań³⁴). U podstaw rozwijającego się w nich kultu ku czci Najświętszego Sakramentu były legendy o krwawiących Hostiach, innym razem o wykradzonych przez bluźnierców i odnalezionych w sposób cudowny przez czcicieli Eucharystii. Przekaz o tych wydarzeniach funkcjonujący w tradycji pobożności ludowej był ważnym środkiem propagowania kultu Najświętszego Sakramentu i miał swoje odzwierciedlenie w budowie świątyń ku czci Bożego Ciała, kaznodziejstwie, hagiografii i sztuce³⁵.

Na Warmii również pod wpływem opowiadań o cudach eucharystycznych powstawały sanktuaria ku czci Bożego Ciała i to już od początku XIV w. (Głotowo, 1300 r.). W dokumencie erekcyjnym wystawionym dla kolegiaty w Dobrym Mieście w 1347 r. biskup warmiński Herman z Pragi po raz pierwszy wspomina o nadzwyczaj-

³³ NOWAK, *Kult Eucharystii w diecezji warmińskiej*, s. 92–100.

³⁴ Zob. F. POWSIŃSKI, *Depozyt Ciała i Krwie Jezusowej Powierzony i zostawiony: Oycm Wielebnym Karmelitom w Kościele Bożego Ciała w trzech Hostiach w Kamienicy świdwińskiej w Mieście Poznaniu od Żydów, ukłutyh*, Poznań 1722²; A. WOJTKOWSKI, *O cudzie trzech Hostii i zapomnianym patronie miasta Poznania*, „Kronika Miasta Poznania” 14 (1936), s. 464–489.

³⁵ P. BROWE, *Die eucharistischen Wunder des Mittelalters*, Breslau 1932, s. 184–202.

czajnych wydarzeniach, cudach, łaskach i pielgrzymkach, jakie tu miały miejsce z racji kultu Najświętszego Sakramentu i które były powodem osadzenia tu kapituły kolegiackiej cztery lata wcześniej. Od XIV w. przybywały do Głotowa rzesze pielgrzymów oddających cześć Chrystusowi eucharystycznemu. Kościół został zbudowany na miejscu cudownego znalezienia kielicha z Hostią Przenajświętszą, ukrytego w ziemi przed najazdem pogan — Litwinów i Prusów. W połowie XIV w. zbudowano drugi — już kościół, tym razem z cegły i kamienia. Od tego czasu Głotowo stało się miejscem pielgrzymkowym. Nasilający się w ciągu wieków ruch pielgrzymkowy spowodował, że w 1726 r. wzniesiono większą, barokową świątynię, istniejącą po dzień dzisiejszy. Całe jej bogate wnętrze ukazuje teologię Eucharystii. J. Leon — kanonik kolegiaty dobromiejskiej w opowieści głotowskiej wymienia pięć opowiadań o takich cudach eucharystycznych znanych w Prusach, które znajdują się u początków kultu Bożego Ciała na Warmii jak: opowieść głotowska, litewska, elbląska, malborska i kwidzyńska³⁶. Opowiadania te dotyczyły cudów eucharystycznych w: Głotowie, w 1311 r. podczas najazdu litewskiego, w 1400 r. w Elblągu, w 1623 r. w Koniecwaldzie, Malborku³⁷. Do pełnego obrazu owych wydarzeń należy zaliczyć jeszcze opowiadanie zaczerpnięte z kroniki lidzbarskiej o krwawiącej Hostii z Bisztynka z 1400 r. Niektóre z nich wsparły w pobożności ludowej rozwijający się kult Eucharystii, nadając mu praktyczny wymiar noetyczny³⁸.

Średniowieczne cuda eucharystyczne były wyrazem pewnego rodzaju dowodu, funkcjonującego w pobożności ludowej, na nieomyślność nauki Kościoła katolickiego o Najświętszym Sakramencie, a mianowicie obecności Ciała i Krwi Pana Jezusa pod postaciami chleba i wina po przeistoczeniu, czego przykładem jest krew płynąca z Hostii³⁹. Cuda eucharystyczne zawarte w pismach teologów średniowiecza, jak i ustne podania przekazywane z pokolenia na pokolenie w miejscach kultu Bożego Ciała podkreślają konieczność wiary w rzeczywistą obecność Chrystusa

³⁶ *Poznańska i Głotowska historia o Najświętszym Sakramencie, z dodatkiem czwartkowej wotywy, pieśni, litanii oraz modlitw przed i po Komunii św. Zebrał i przygotował do druku Jan Leo, dziekan w Dobrym Mieście. Drukowane w Braniewie u Jerzego Schoenfelsa w 1624 roku. W wersji niemieckiej: Vom Hohw.: Sacrament Posnische Vnd Glottawische Historia. Darzu Donnerstags Fruchmess, Lobgesaneg Letaney, etc. Auch Gebett vor vnd nach der der Communion zu sprechen. Durch Ioannem Leonem Dechent vnd Thumbherren zu Gutstadt zusammengetragen, vnd in Druck verfertget. Psalm IX. Ich will dir dancken o Herr, vnd erzahlen alle deine Wunderthaten. Cum Gratia et Privilegio Sac. Reg. Maiestatis. Gedruckt zu Braunsberg, bey George Schoenfels. Anno 1624, k. 61, 62, 76, 77; J. LEO, *Historia Prussiae, Braunsbergae* 1725, s. 152; zob. J. LEO, *Dzieje Prus, z braniewskiego wydania roku 1725* przełożył bp Julian Wojtkowski, Olsztyn 2008, s. 166–167, 196–197.*

³⁷ J. WOJTKOWSKI, *Kult Eucharystii w Głotowie według dobromiejskich kanoników Jana Leo († 1635) i Franciszka Ignacego Herra († 1747)*, SW 27 (1990), s. 249–250.

³⁸ J. BOSKO, J.M. WOJTKOWSKI, M. GAŁĘZIŃSKI (red.), *Sanktuaria archidiecezji warmińskiej*, Olsztyn 2009.

³⁹ A. DURAK, *Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa*, Kraków 1999, s. 41; BROWE, *Die Verehrung der Eucharistie*, s. 75.

w Eucharystii. Dla osiągnięcia tego celu opowiadania owe realistycznie opisują wydarzenia, które w słuchających je winny obudzić postawę wiary, podziwu i kultu Najświętszego Sakramentu⁴⁰.

W XVII w. biskup warmiński Wacław Leszczyński w relacji o stanie diecezji przesłanej do Rzymu (1657 r.), informuje papieża, że Bóg wszechmogący w cudach eucharystycznych, które miały miejsce w Bisztynku i Głotowie, poświadczył prawdę wiary o prawdziwym Ciele i Krwi Chrystusa pod postaciami chleba i wina we Mszy św. po konsekracji⁴¹.

Na Warmii dawny kościół kolegiacki pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Głotowie⁴² już w 1347 r. był słynnym i powszechnie znanym miejscem pielgrzymek ku czci Najświętszego Sakramentu. W I poł. XIV w. Głotowo było sławnym miejscem pielgrzymkowym w związku z przedziwnym odnalezieniem Przenajświętszej Hostii, zakopanej w ziemi podczas najazdów litewskich. Jak głosiła ustna tradycja, przekazywana z pokolenia na pokolenie (którą przytacza Jan Leo [† 1635] w swej *Historia Prussiae*)⁴³, w czasie jednego z najazdów litewskich w obawie aby nie znieważono Najświętszy Sakrament, zakopano do ziemi puszkę z Hostią Najświętszą. Po pewnym czasie znalazł na pastwisku w Głotowie konsekrowaną Hostię, oznajmiając rykiem i grzebaniem nogami. Hostię przenoszono do kościoła w Dobrym Mieście, a wół ciągle na nowo znajdował ją na poprzednim miejscu⁴⁴. Zrozumiano wówczas, że w tym wydarzeniu nadzwyczajnym jest znak woli Bożej, aby na tym miejscu wybudowano kościół Bożego Ciała⁴⁵. W 1343 r. już istniał tam kościół pielgrzymkowy.

Łaski nadzwyczajne, jakich doznawali pątnicy udający się do Głotowa, wzrastający kult Eucharystii w diecezji warmińskiej, sprawiły, że to sanktuarium eucharystyczne przez kolejne wieki należało do najbardziej nawiedzanych na Warmii.

Z racji wzmożonego kultu pątniczego w XVII w. zachodziła potrzeba wybudowania kościoła, który konsekrował 22 sierpnia 1722 r. bp Krzysztof Szembek ku

⁴⁰ Zob. T. TRETER, *Sacratissimi Corporis Christi historia et miracula*, Brunsbergae 1609; S. KOZAKIEWICZ, *Wiara w rzeczywistą obecność Chrystusa Pana w Najświętszym Sakramencie ołtarza w świetle cudów eucharystycznych zawartych w rękopisach XIII w. z opactw cysterskich w Paradyżu i Pelplinie*, SW 12 (1975), s. 538.

⁴¹ *Der Statusbericht des Fürstbischofs Leszczyński vom Jahre 1657*, PDE (1892), s. 58.

⁴² CDW 2, nr 98.

⁴³ J. LEO, *Historia Prussiae*, Braunsbergae 1725, s. 152.

⁴⁴ Pod koniec XVII w. wydano książkę o kulcie Eucharystii w Głotowie: *Sacrosancta Hostia Olim Glottaviae, bove mirabiliter adorata: et ad accendendum Fidelium cultum ad SS. Sacramentum, publicae utilitati aliquoties euulgata; nunc denuo, ad promovendam, augendamque Fidelium Devotionem, cum subnexis aliquot modis colendi SS. Eucharistiam, recusa Brunsbergae*, Typis Petri Rosenbüchlerei, 1692.

⁴⁵ Zob. WALLFAHRT, *Kirche und Kreuzweg in Glotau*, PDE (1882), s. 49; J. OBLĄK, *Historia Diecezji Warmińskiej*, Olsztyn 1959, s. 85–86; WOJTKOWSKI, *Kult Eucharystii w Głotowie*, s. 249; A. KOPICZKO, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1572*, Olsztyn 1993, s. 192.

czci Najświętszego Zbawiciela i św. Floriana. Bogata ikonografia wnętrza barokowej świątyni zawiera rzeźby, obrazy i witraże ukazujące postacie biblijne i świętych związane z kultem Eucharystii. Sława świętego miejsca rosła i do sanktuarium Bożego Ciała w Głotowie przybywali pątnicy z różnych stron Warmii, by adorować Chrystusa obecnego w sakramencie Eucharystii. W XVIII w. przybywały pielgrzymki z pobliskiego Dobrego Miasta, Reszła, Ornety, Kochanówki, Piotrowca, Lubomina, Wapnika, Orzechowa, Radostowa, Jonkowa, Skolit, Sętała, Kwiecewa, Bieniewa, Ełdyt, Kawkowa, Międzylesia⁴⁶. W latach 1878–1894 wybudowano tu Kalwarię i w związku z tym rozwinął się tu kult Męki Pańskiej i ożywił ruch pątniczy.

Znanym sanktuarium ku czci Najświętszego Sakramentu w diecezji warmińskiej był Bisztynek, gdzie szczególnie czczono Najświętszą Krew Pana Jezusa. Kronikarze piszą o cudownym zdarzeniu, jakie miało miejsce w 1400 r. podczas Mszy św. konsekracyjnej, celebrowanej przez bpa Henryka Sorboma. Podczas podniesienia na ołtarz spadły krople krwi. Uznano ją za krew Chrystusa. Kościół w Bisztyнку stał się miejscem pielgrzymek. Świątynię rozbudowano. Ponownej konsekracji dokonano w połowie XVIII w. Boczny ołtarz i znajdujący się tam krzyż poświęcono ku czci Krwi Jezusa. Dokonało się tu wiele uzdrowień i innych łask, o czym świadczą zawieszane w gablocie liczne wota. Kronika lidzbarska napisana w latach 1526–1537 zawiera wzmiankę o dedykacji kościoła parafialnego ku czci św. Macieja Apostoła, dokonanej przez bpa Henryka III Sorbona (1373–1401). Kronikarz lidzbarski Marcin Ostreich, burmistrz, pisze:

(...) a kiedy on krótko przed swoją śmiercią poświęcał i zaraz potem odprawiał Mszę św., podczas podniesienia na lewej ręce poczuł spływającą krew, dlatego ołtarz ten nazwany został Przenajdroższej Krwi Pana Jezusa, a przy nim działy się cuda⁴⁷.

Kronika lidzbarska jest jedynym dokumentem, który podaje wiadomość o cudzie eucharystycznym, który stał się główną podstawą późniejszej czci Krwi Przenajświętszej Pana Jezusa w Bisztyнку. Z biegiem czasu legenda została przypisana pewnemu kapłanowi, który — jak ów kapłan z XIII w. w Orvietto — miał wątpliwości w prawdziwość przeistoczenia. Został przekonany do prawdziwej obecności Przenajświętszej Krwi Chrystusa w Hostii konsekrowanej podczas przełamywania jej, gdy zaczęły padać krople Krwi na ołtarz. Kościół stał się miejscem licznych pielgrzymek. Od 1565 r. w zapiskach wizytacyjnych można spotkać wzmiankę o cudzie eucharystycznym dopiero z 1684 r., powtórzona słowami Kronikarza Lidzbarskiego. W 1600 r. znajduje się adnotacja, że zaprowadzono tu zwyczaj cotygodniowych Mszy św. ku czci Bożego Ciała i Męki Pańskiej przy ołtarzu św. Krzyża, czyli Krwi Przenajświętszej, przez ufundowanie beneficjum na ten cel⁴⁸. W każdy

⁴⁶ A. GRUNWALD, *Das Kirchspiel Glottau*, Guttstadt 1931, s. 26.

⁴⁷ C.P. WOELKY, J. SAAGE (opr.), *Scriptores Rerum Warmiensium*, t. II, Braunsberg 1889, s. 281.

⁴⁸ AAWO AB, B 5, k. 101. Zob. KOPICZKO, *dz. cyt.*, s. 193.

czwartek z miejsca przechowywania Najświętszego Sakramentu (którym było tabernakulum ściennie w prezbiterium w formie szafy eucharystycznej) odbywała się procesja z monstrancją do ołtarza Krzyża św., gdzie była odprawiana Msza św. *Cibavit* z racji wspomnianej fundacji. Napływ pielgrzymek z Warmii do sanktuarium Krwi Pańskiej w Bisztyнку wzrósł w XVII i XVIII w. Z myślą o pielgrzymach kościół został przebudowany z polecenia bpa K. Szembeka, o czym mówi napis na filarze, przy którym mieści się ambona:

Bogu Najwyższemu, Najdroższej Krwi Jezusa Chrystusa i świętemu Apostołowi Maciejowi Patronowi na chwałę, pod kierownictwem Księdza Biskupa Szembeka został ten kościół parafialny znacznie powiększony i ołtarz Przenajświętszej Krwi za zezwoleniem i błogosławieństwem biskupa przeniesiony w roku pańskim 1740.

Poświęcenia odnowionego i powiększonego kościoła dokonał bp Adam Stanisław Grabowski w dziewiątą niedzielę po Zielonych Świątkach w 1748 r., co zostało upamiętnione na tablicy przy drugim filarze⁴⁹. Największy napływ pielgrzymów do sanktuarium Krwi Przenajświętszej był w uroczystość Zesłania Ducha Świętego. W XIX w. ruch pątniczy osłabł, a na początku XX w. starano się ożywić pielgrzymki do sanktuarium⁵⁰.

Sanktuarium kultu Krwi Chrystusa obejmowało swym zasięgiem diecezję. Specyfiką kultu jest cześć do Przenajświętszej Krwi Pana Jezusa w Eucharystii i do Krzyża. Główne święto Krwi Przenajświętszej Chrystusa (1 lipca) obchodzone jest w pierwszą niedzielę lipca.

Za najstarszy kościół pod wezwaniem Bożego Ciała w diecezji warmińskiej i także w Prusach można uważać odbudowany po pożarze w 1400 r. kościół przy szpitalu św. Jerzego w Elblągu. Według przekazu Jana Leona w opowieści głotowskiej, również cudem eucharystycznym w Prusach było wydarzenie związane z ocaleniem z pożaru Hostii w Elblągu⁵¹. W 1400 r. w pożarze kościoła szpitalnego św. Jerzego w zgłiszczach ocalała św. Hostia, mimo że stopiło się naczynie srebrne w którym była przechowywana. Na pamiątkę tego wydarzenia Helwig Schwan wybudował na przedmieściu Elbląga kościół Bożego Ciała. Kościół został poświęcony przez bpa Henryka IV von Vogelsang w 1402 r. i obdarzony odpustami. Dla podtrzymania kultu pątniczego arcybiskup ryski Jan VI 27 IX 1418 r. potwierdził

⁴⁹ „W roku 1748 w dziewiątą niedzielę po Zielonych Świątkach Kościół ku czci Boga Wszchemogącego i przez pamięć św. Apostoła Macieja, dzięki łaskawej hojności wiernych, oraz dzięki trosce i zabiegom proboszcza Jana Chryzostoma Öhma od fundamentów odnowiony i powiększony został, a Adam Stanisław Grabowski, biskup warmiński jego poświęcenia wraz ołtarzami dokonał. Do ołtarza głównego ku czci św. Macieja Apostoła wmurował relikwie św. Męczenników Castusa i Benignusa, do ołtarza Przenajświętszej Krwi Pana Jezusa relikwie Krescencjusza i Donata, do trzeciego Matki Boskiej św. Celestyna i Amandusa. Na rocznicę poświęcenia świątyni przeznaczył biskup 1 sierpnia. Do tej rocznicy dołączył odpust pod zwykłymi warunkami 40 dni na wieczne czasy”.

⁵⁰ E. BRACHVOGEL, *Geschichte des Kirchspiels Bischofstein*, ZGAE 35 (1971), s. 7–140.

⁵¹ NOWAK, *Kult Eucharystii w diecezji warmińskiej*, s. 50.

odpusty nadane wcześniej temu kościołowi przez swego poprzednika, Jana V, i biskupa warmińskiego Henryka IV Vogelsanga (1401–1415), urodzonego w Lidzbarku. W czasach przed Soborem Trydenckim możliwość zyskiwania odpustów przyciągała pielgrzymów do kościoła Bożego Ciała w Elblągu. Kult pątniczny ustał w XVI w., gdy kościół przejęli protestanci, którzy pełnili w nim służbę Bożą do 1945 r.⁵²

Po Soborze Trydenckim na terenie diecezji warmińskiej powstało sanktuarium Bożego Ciała w Tłokowie, związane z cudem eucharystycznym, gdzie też jednocześnie czczono św. Rocha⁵³. Kult św. Rocha na Warmii był dość żywotny. W 1652 r. w Tłokowie, w pobliskim lesie, pasterze mieli odnaleźć bursę i puszkę z Najświętszym Sakramentem do chorych. Mieszkańcy Tłokowa postawili w tym miejscu krzyż i często tam pielgrzymowali wierni z okolic.

3. Zakończenie

Odnowa kultu Eucharystii w Kościele w XI i XII w. przyczyniła się do wprowadzenia święta Bożego Ciała w XIV w. Ten fakt wpłynął na pobożność ludową tak dalece, że w Europie, w Polsce, a także na Warmii powstało wiele kościołów ku czci Najświętszego Sakramentu. Dla rozwoju kultu Eucharystii w pobożności ludowej diecezji warmińskiej najbardziej przyczyniły się sanktuaria Bożego Ciała w Głotowie, Bisztyнку i Tłokowie. Sanktuaria Bożego Ciała miały istotny wpływ na kształtowanie się kultu Eucharystii w pobożności ludowej w takich jej przejawach, jak: pielgrzymki, udział w procesjach teoforycznych, adoracji Najświętszego Sakramentu i przystępowania do Stołu Pańskiego.

Die Erneuerung des eucharistischen Kultes in der Kirche im Zusammenhang mit eucharistischen Heiligtümern in Ermland vor dem Tridentinischen Konzil

Zusammenfassung

Einen erheblichen Einfluss auf die Erneuerung des eucharistischen Kultes in der Kirche in ersten Jahrhunderten des zweiten christlichen Jahrtausends übte die Einführung des Fronleichnamfestes und die im Zuge seiner Ausbreitung errichteten Heiligtümer zur Ehren der heiligen Eucharistie aus. Zur Einführung des Fronleichnamfestes im 14. Jahrhundert trug

⁵² *Rocznik Diecezji Warmińskiej rok 1974*, Olsztyn 1974, s. 137–138.

⁵³ CH. SCHREIBER, *Die Wallfahrtskirchen im Bistum Ermland*, w: TENZE, *Wallfahrten durch deutsche Land*, Berlin 1928, s. 108–109.

die Erneuerung des eucharistischen Kultes im 11. und 12. Jahrhundert bei. Diese Entwicklungen haben die Volksfrömmigkeit derart beeinflusst, dass in Europa, auch in Polen und Ermland, zahlreiche Kirchen zur Ehren der heiligen Eucharistie errichtet wurden.

Zum Aufblühen der eucharistischen Verehrung in der Volksfrömmigkeit in der Diözese Ermland haben am meisten die Heiligtümer in Glotowo (Glottau), Bisztynek (Bischofstein) i Tłokowo beigetragen. Die Fronleichnamsheligtümer haben vor allem solche Formen der Volksfrömmigkeit beeinflusst, wie, Wallfahrten, theophorische Prozessionen, die Anbetung des Allerheiligsten Sakramentes sowie der Kommunionempfang.